

## סוגיה טז: פסולי אתרוג (1): ערלה, תרומה, טבל, דמאי ומעשר שני

\*\*\*

### רקע

ניתן לסווג את פסולי האתרוג לשלוש קבוצות:  
א. פסולים מחמת איסור הלכתי – גזלה, אשרה, עיר הנדחת.  
ב. פסולים מפאת מצוות התלויות בארץ – ערלה, תרומה, טבל, דמאי ומעשר שני.  
ג. פסולים מפאת מצב הפרי ושלמותו – יבש, חזוית, נקלף, נסדק, חסר.  
בקבוצה הראשונה עסקנו, במסגרת הדיון בדין לולב, ולכן נעסוק רק בשתי הקבוצות האחרות, בפסולים מפאת מצוות התלויות בארץ כעת, ובפסולים מפאת מצב הפרי ושלמותו בסוגיה הבאה.  
הפסולים מפאת מצוות התלויות בארץ ייחודיים לאתרוג, כיוון שרק אתרוג הוא פרי.

### מקורות

א. לד: -לה: "מתני' אתרוג הגזול... למ"ד לפי שאין בה דין ממון הא מני רבנן היא"  
ב. רש"י לה: ד"ה לפי שאין בה היתר אכילה, לפי שאין בה דין ממון תוס' לה: ד"ה לפי ריטב"א לד: ד"ה של ערלה [וביתר פירוט בדף לה: ד"ה ושל ערלה פסול] לשון ריא"ז, בשלטי הגבורים יז. באלפס אות ב [בעל המאור יז. באלפס] ר"ן יז. באלפס ד"ה מתני' אתרוג ג. רש"י לד: ד"ה בירושלים; לה: ד"ה הרי יש בה היתר אכילה תוס' לה: ד"ה דאי ריטב"א לד: ד"ה של מעשר שני בירושלים ר"ן יז. באלפס ד"ה מתני' אתרוג, "של תרומה טהורה לא יטול... ואפילו ביום ראשון" סוד"ה של, "של מעשר שני בירושלים לא יטול..." ד. ר"ן יז. באלפס ד"ה של ה. רמב"ם הל' לולב פ"ח הל' ב, ט [מומלץ לרפרף על הלכות א-ט כדי לעמוד על מבנה ההלכות]

### ריטב"א ד"ה של ערלה

של ערלה ושל תרומה טמאה פסול. איתא בגמרא תרי טעמי משום שאין בהם היתר אכילה וחד משום שאין בהם דין ממון שאינו רשאי למכרם, ונקיט הראב"ד ז"ל דברים כפשטן דכיון דלית בהו היתר אכילה ודין ממון והו"ל איסורי הנאה לא קרינן ביה לכס דהא לית בהו מידי ומאן דגזול להו מיניה לא הוי גזלן, ולא נהירא ושתי תשובות בדבר חדא דאם כן לא מפסלי אלא ביום הראשון

ואילו תנא פסיק ותני לא שנא ביום ראשון ולא שנא ביום שני, ותו דכל שהוא שלו ואין בו לאחרים רשות וזכות לכם קרינא ביה, והנכון דטעמא משום דערלה היא מן הנשרפין וכתותי מכתת שיעורא שאין לה היתר לעולם כשם שיש לאשרה דעכו"ם, וכן תרומה טמאה קיימא לשרפה או להיסק בהם תחת תבשילו וכתותי מיכתת שיעורי, ואע"ג דתרומת אתרוג שהיא תרומת פירות מדרבנן בעלמא היא, כל היכא דקאי לשריפה מידי [הוי] טעמא ליהוי כתותי מיכתת שיעורי ופסולו מן התורה.

#### ר"ט ב"א ד"ה של מעשר שני בירושלים

של מעשר שני בירושלים לא יטול ואם נטל כשר. פי' כרבנן דסברי מע"ש ממון הדיוט הוא, ואע"פ שכיון שנכנס לירושלים אינו רשאי לפדותו, לכם קרינא ביה ויוצא בו אפילו ביום ראשון וכל שכן קודם שנכנס לירושלים שיכול לפדותו שנוטלו ויוצא בו לכתחילה.

#### הסבר הסוגיה

"אתרוג... של ערלה פסול, של תרומה טמאה פסול". [משנה לד:]

נחלקו ר' חייא בר אבין ור' אסי [לה]. בסיבת הפסול של אתרוג ערלה, אחד אומר שהאתרוג פסול כיוון שאין לו היתר אכילה, ואחד אומר שהאתרוג פסול כיוון שאין לו דין ממון. מבארת הגמ', ששני האמוראים מסכימים שאתרוג ערלה פסול כיוון שאין לו היתר אכילה, מחלוקתם האם ניתן לפוסלו גם מכיוון שאין לו דין ממון. ר' חייא בר אבין סובר שאתרוג שיש בו היתר אכילה ואין לו דין ממון כשר, ור' אסי סובר שאתרוג שאין לו דין ממון פסול, אף אם יש בו היתר אכילה.

מבאר רש"י [ד"ה לפי שאין בה היתר אכילה, לפי שאין בה דין ממון], ששני הדינים הללו, גם דין היתר אכילה וגם דין ממון, נובעים מדין "לכם". שני האמוראים מודים שהגדרת "לכם" היא "הראוי לכם בכל דרכי הנאתו", ולכן אתרוג שאין בו היתר אכילה אין בו דין "לכם", ופסול למצוה. מחלוקתם האם דין "לכם" מחייב גם בעלות ממונית. ר' חייא בר אבין סובר שאתרוג שיש לו היתר אכילה מוגדר כ"לכם", אף שאין עליו בעלות ממונית, ור' אסי סובר שבעלות ממונית היא תנאי הכרחי לדין "לכם".

המסקנה העולה מהגמ' על פי פירושו של רש"י, שאתרוג של ערלה ושל תרומה טמאה, פסול ביום הראשון, שיש בו דין "לכם", וכשר בשאר הימים שאין בהם דין "לכם". מסקנה זו אינה מפורשת בדברי רש"י, אבל היא מפורשת בדברי בעל המאור [יז. באלפס] והריא"ז [בשלטי הגבורים שם אות ב].

תוס' מסכים שמסקנה זו עולה מדברי הגמ', אבל לדעתו כיוון שאתרוג של ערלה ואתרוג של תרומה טמאה חייבים שריפה, הרי הם פסולים גם מדין כתותיה מיכתת שיעוריה, פסול הנוהג בכל שבעת ימי החג [לדעת התוס' הגמ' לא אמרה שהאתרוג פסול מדין כתותיה מיכתת שיעוריה, כדי לחדש את הפסול של דין ממון, כדי ללמד שאין יוצאים באתרוג של מעשר שני אליבא דרבי מאיר].

הריטב"א [לד: ד"ה של ערלה, לה. ד"ה ושל ערלה פסול] חולק ולדעתו לא ניתן לבאר, כפירושו של רש"י, שהבעלות פוקעת מאתרוג שאין בו היתר אכילה, שהרי בעלות תלויה בשליטה הפורמאלית [האם יש אנשים נוספים שיש להם זכויות בחפץ], ולא בשימוש המעשי. ובלשונו של

הריטב"א: "דודאי כל מידי דהוי דידיה וברשותיה דלית ביה זכות לאחרים לכם קרינא ביה". לפיכך מבאר הריטב"א: "שאיין בה היתר אכילה כלומר שאיין לו בה הנאה לעולם, אלא שעומדת לשריפה וכתותי מכתת שיעוריה". הגמ' משתמשת במושג "איין בה היתר אכילה" כדי לומר שערלה אסורה בהנאה, וממילא היא עומדת לשריפה, וכתותיה מכתת שיעוריה.

לרמב"ם פירוש אחר למושג "איין בה היתר אכילה". הרמב"ם [הל' לולב פ"ח הל' ב, ט] פוסק: "אתרוג של ערלה ושל תרומה טמאה ושל טבל פסול... כל אלו שאמרנו שהם פסולין מפני מומין שבארנו או מפני גזל וגניבה ביום טוב ראשון בלבד אבל ביום טוב שני עם שאר הימים הכל כשר, והפסולות שהיא משום ע"ז או מפני שאותו אתרוג אסור באכילה בין ביום טוב ראשון בין בשאר הימים פסול". הרמב"ם סובר שאיסור אכילת אתרוג של ערלה גורם לכך שהוא אסור כל שבעה. מסביר הרמב"ם [פיהמ"ש פ"ג מ"ה] שהגדרת התורה "פרי עץ הדר" מחייבת שאתרוג יהיה פרי, ואם הוא אינו ראוי לאכילה הוא אינו פרי, ולכן איין יוצאים בו ידי חובה כל שבעה.

נשאלת השאלה, מדוע לשיטת הרמב"ם, בעל המאור והרי"א<sup>2</sup>, איין באתרוג של ערלה דין כתותיה מיכתת שיעוריה, והרי האתרוג עומד לשריפה. ניתן לענות על שאלה זו באחת משתי דרכים:

א. הגר"א [אבן העזר סי' קכד סק"ב]: דין כתותיה מיכתת שיעוריה נאמר רק בדברים שיש חיוב חפצא לבערם [עבודה זרה], ולא בדברים שחובת הביעור היא שלא יבואו להנות מהם [ערלה].

ב. שיעורו של אתרוג הוא כדי שתהיה לו לקיחה ניכרת, ואיין דין כתותי מכתת שיעוריה כשיש בשיעור צורך מציאותי, אלא רק כשהשיעור נובע מגדר הלכתי פורמאלי.

"של תרומה טהורה לא יטול ואם נטל כשר... של מעשר שני בירושלים לא יטול ואם נטל כשר". [משנה לד:]

הגמ' [לה:]: מביאה שתי דעות מדוע איין ליטול לכתחילה תרומה טהורה: א. מפני שידיו רטובות מהלולב השרוי במים, וכשנוגע באתרוג מכשירו לקבל טומאה. ב. מפני שמשמוש הידים באתרוג מפסיד את קליפתו החיצונה של האתרוג.

מסבירה הגמ' [לה:]: שאם נטל כשר, כיוון שלתרומה טהורה יש גם היתר אכילה וגם דין ממון. נשאלת השאלה האם רק כהן שיכול לאכול תרומה יוצא ידי חובתו באתרוג של תרומה, או שגם ישראל יוצא ידי חובתו. לשיטת הריטב"א והרמב"ם ודאי שאף ישראל יוצא ידי חובתו באתרוג של תרומה. לשיטת הריטב"א שאי יכולת אכילת האתרוג אינה מפקיעה ממנו דין "לכם", ופסול ערלה ותרומה טמאה משום דכתותי מיכתת שיעוריה, תרומה טהורה אינה עומדת לשריפה, ואף ישראל יוצא באתרוג של תרומה. לשיטת הרמב"ם, שפסול ערלה ותרומה טמאה משום שאינו מוגדר כ"פרי", אתרוג של תרומה ניתן לאכילה ומוגדר "פרי", ואף ישראל יוצא בו ידי חובתו.

שאר הראשונים הסוברים שאתרוג של ערלה פסול מדין "לכם", נחלקו האם גם ישראל יוצא בו. תוס' [לה: ד"ה דאין] סובר שכיוון שיש היתר אכילה לכהן, אף ישראל יוצא בו. רש"י סובר שישראל יוצא בו כיוון שהוא יכול להאכילו לבן בתו כהן. הר"ן [זי. באלפס ד"ה מתני' אתרוג] סובר שביום הראשון של סוכות רק כהן יוצא בו.

נראה להסביר שמחלוקת הראשונים נובעת ממחלוקת בהבנת דין היתר אכילה:

הר"ן סובר שדין היתר אכילה מגדיר את הבעלות, אדם מוגדר כבעלים על האתרוג רק כשהוא יכול לאוכלו, כשהוא אינו יכול לאוכלו ורק כהן יכול לאוכלו, הוא אינו בעלים, ורק כהן יכול להיות בעלים של האתרוג. תוס' חולק על הר"ן, ולדעתו היתר אכילה אינו מגדיר את הבעלות, אלא הוא הלכה נוספת בדין "לכם". מדין "לכם" נלמדים שתי הלכות: א. צריך בעלות ממונית על ארבעת המינים. ב. צריך שתהיה בהם יכולת להנאה מלאה [אכילה]. כיוון שכהן יכול להפיק הנאת אכילה מאתרוג של תרומה, מתקיים הדין השני, ואם ישראל בעלים על האתרוג, הוא יוצא בו ידי חובתו. רש"י מסכים עם הר"ן, שהיתר אכילה מגדיר בעלות ממונית, אבל לדעתו כיוון שישראל יכול להאכיל את מי שהוא רוצה, הוא בעלים ממוניים על האתרוג.

השאלה שנשאלה לגבי תרומה טהורה תקפה גם לגבי מעשר שני, האם כיוון שניתן לאכול מעשר שני בירושלים בלבד, יוצאים ידי חובה בירושלים בלבד, או שכיוון שניתן להעלות את האתרוג לירושלים ולאוכלו שם, יוצאים ידי חובה בכל מקום?

הראשונים נחלקו גם בדין זה, אבל תשובתם אינה חופפת את תשובתם בדין תרומה:

רש"י [לד: ד"ה בירושלים] מסביר את המשנה האומרת "של מעשר שני בירושלים" – "שהיא [ירושלים] כשרה לאכילת מעשר שני", משמע מדבריו שרק בירושלים יוצאים ידי חובה. כך משמע גם מהרמב"ם [הל' לולב פ"ח ה"ב] הפוסק את המשנה כלשונה. הר"ן [זי. באלפס ד"ה של] חולק ולדעתו יוצאים ידי חובה אף מחוץ לירושלים, "דהא ראוי לאכילה הוא בירושלים". הריטב"א [לד: ד"ה של מעשר] חולק על כל הראשונים ולדעתו, מחוץ לירושלים יוצאים באתרוג לכתחילה, שהרי ניתן לפדות את הפירות ולאוכלם.

לדעת הר"ן שדין היתר אכילה מגדיר את הבעלות, יוצאים ידי חובה בכל מקום, שהפוטנציאל לאכול בירושלים מגדירו כבעלים, ובעלותו אינה תלויה במקום בו הוא נמצא. לדעת הרמב"ם שרק דבר הראוי לאכילה מוגדר כ"פרי", מחוץ לירושלים מעשר שני אינו ראוי לאכילה, ולכן אינו מוגדר כפרי. לדעת התוס' שהיתר אכילה אינו מגדיר בעלות, אלא הלכה נוספת בדין "לכם", יש מקום להסתפק האם צריך היתר אכילה במקום שנמצאים, או שמספיק היתר אכילה בירושלים להגדיר את האתרוג כאתרוג ש"לכם" [עיי' תוס' לה. סוד"ה לפי]. את שיטת רש"י איני יודע להסביר.

”של דמאי בית שמאי פוסלים ובית הלל מכשירין”.

[משנה לד: ]

מסבירה הגמ' [לה: ] שבית הלל מכשירין אתרוג של דמאי, כיוון שמותר לעניים לאכול דמאי, וגם הוא יכול להפקיר נכסיו להיות עני.

משמע מהגמ', המתירה אתרוג דמאי מפני שיכול להפקיר נכסיו ולהיות עני, שאתרוג של טבל פסול, שהרי אין בו היתר אכילה. הרמב"ם [הל' לולב פ"ח ה"ב] פוסק כך, אך הרמב"ן [הל' לולב ד"ה לפיכך אני אומר שיוצאים בטבל. מובא בר"ן יז. באלפס ד"ה של] מערער על הבנה זו, ולדעתו ניתן לצאת באתרוג של טבל, שהרי ניתן להפריש עליו תרומה ומעשר ממקום אחר, ויהיה בו היתר אכילה. הר"ן מפקפק בהבנת הרמב"ן, ולדעתו כעת יש באתרוג זכויות גם לישראל וגם לכהן, והוא כאתרוג של שותפים שאין יוצאים בו ידי חובה [שים לב: הרמב"ם והר"ן מסכימים להלכה משתי סיבות שונות. הרמב"ם פוסל אתרוג טבל מפני שאינו פרי, והר"ן מפני שאינו "לכם"].

הרמב"ן מסביר שיוצאים ידי חובה באתרוג דמאי אף לשיטת בית שמאי [שהרי דמאי אינו גרוע מטבל גמור] ומחלוקת בית הלל ובית שמאי היא בדמאי של תרומה טמאה [הפרישו תרומה מדמאי ונטמאה]. לדעת בית שמאי, כשם שאין יוצאים בתרומה טמאה של טבל כך אין יוצאים בתרומה טמאה של דמאי, ובית הלל סוברים שהתירו חכמים לעניים לאכול את הדמאי, ואף את התרומה שהפרישו ממנה, ולכן אתרוג של תרומה טמאה של דמאי כשר.

#### סיכום

נחלקו הראשונים מדוע אתרוג של ערלה ושל תרומה טמאה פסולים:

- א. בעל המאור, ריא"ז: אין בהם היתר אכילה, ולכן אין בהם דין "לכם".
- ב. תוס': גם מדין "לכם" וגם מדין כתותיה מיכתת שיעוריה.
- ג. ריטב"א: פסולים רק מדין כתותיה מיכתת שיעוריה.
- ד. רמב"ם: כיוון שאין בהם היתר אכילה הם אינם מוגדרים כ"פרי".

לדעת בעל המאור והריא"ז אתרוג של ערלה ותרומה טמאה פסול ביום הראשון בלבד, לשאר הדעות הם פסולים בכל שבעת ימי החג.

נחלקו הראשונים האם ישראל יוצא ידי חובה ביום הראשון באתרוג של תרומה, והאם יוצאים ידי חובה ביום הראשון באתרוג של מעשר שני מחוץ לירושלים:

ר"ן: ישראל אינו יוצא באתרוג של תרומה טהורה, שהרי יש חסרון בבעלותו, אבל יוצאים באתרוג של מעשר שני מחוץ לירושלים, כיוון שהוא יכול לאוכלו בירושלים, וממילא אין חסרון בבעלותו.

רש"י: ישראל יוצא באתרוג של תרומה טהורה, שהרי יכול להאכילו לבן בתו כהן, ואין יוצאים באתרוג של מעשר שני מחוץ לירושלים.

תוס': ישראל יוצא באתרוג של תרומה טהורה, שהרי הוא בר אכילה.

רמב"ם: ישראל יוצא באתרוג של תרומה טהורה, שהוא מוגדר כפרי, ואין יוצאים במעשר שני מחוץ לירושלים, שרק בירושלים הוא מוגדר כפרי.

מחלוקות הראשונים נובעות משלוש הבנות בדין "היתר אכילה":  
 א. רש"י, ר"ן: היתר אכילה הוא תנאי בהגדרת בעלות ממונית.  
 ב. תוס': היתר אכילה הוא הלכה בדין "לכם", רק דבר שיש יכולת לאוכלו מוגדר "לכם".  
 ג. רמב"ם: היתר אכילה הוא דין בהגדרת "פרי".  
 נחלקו הראשונים האם ניתן לצאת ידי חובה באתרוג של טבל:  
 רמב"ן: יוצאים ידי חובה באתרוג טבל, כיוון שניתן להפריש עליו תרומה ממקום אחר.  
 ר"ן: אין יוצאים ידי חובה באתרוג טבל, כיוון שכעת יש לכהן זכות בו, הרי הוא כאתרוג שותפים.

### הלכה

השו"ע משמיט הלכות אלו, כיוון שאין לנו תרומה טהורה, ופירות מעשר שני נשמחללים אותם על מטבע. [עיי' באר הגולה סי' תרמט סע' ג, התמה מדוע השו"ע משמיט דין אתרוג של ערלה, הרי ערלה נוהגת בזמננו].

למעשה נראה לפסול אתרוג של ערלה, טבל ותרומה טמאה כל שבעה מפני שיטת הרמב"ם.